

Franc Mali

SPOZNAVNO-TEORETSKI IZVORI WEBROVE METODOLOGIJE DRUŽBENIH ZNANOSTI

Obstajajo različne znanstvene ocene o vplivu Webrove metodologije družbenih znanosti na sodobno sociološko prakso. Soglasje tudi ni doseženo o njenih epistemoloških izvorih. Prispevek se ukvarja z vsemi temi teoretskimi vprašanji. Osnovna predpostavka je, da je Weber koncept znanstvene objektivnosti razvijal v okviru epistemoloških premis historizma in neokantovske filozofije.

There are different opinions about the influence of Weber's methodology of social sciences on the modern sociological praxis. Agreement is not reached about its epistemological origins too. The article is dealing with all those theoretical questions. Fundamental assumption is that Max Weber has developed the concept of scientific objectivity in the context of epistemological premisses of historicism and neocentian philosophy.

Weber, družbene znanosti, historizem, neokantovska filozofija

I. Kontradiktornosti ocen o vplivu Webrove metodologije (epistemologije) družbenih znanosti na sodobno sociologijo

Na začetku je potrebno poudariti, da se bomo v okviru našega razpravljanja omejili le na nekatere aspekte teoretskih izvorov in značilnosti Webrove metodologije družbenih znanosti. Ob kompleksnosti tematike, ki je povezana s to dimenzijo Webrovega ustvarjalnega dela in za katero lahko upravičeno trdimo, da v sodobni sociologiji še ni v celoti ovrednotena, je to razumljivo. Naš namen tudi ni sistematično predstaviti vseh temeljnih metodoloških idej, po katerih je Weber tudi v naši strokovni sociološki javnosti morda najbolj znan. Gre nam bolj za nekakšen (fragmentarni) razmislek o običajnih epistemoloških predpostavkah Webrove filozofije družbenih znanosti.

Zanimiv odgovor na vprašanje, kako v zavesti sodobne sociologije funkcija Webrova epistemologija družbenih znanosti, daje Derksov prispevek »Das Ende eines einmaligen Phaenomens?« (H. Derks, 1989). Derks je (po svetu) opravil bibliometrično analizo del, ki so imele za predmet svojega preučevanja družboslovno teorijo Maxa Webra. S pomočjo bibliometrike je zasledoval spreminjajoči trend zanimanja znanstvenikov (izraženega prek objavljenih spisov) za celotni Webrov sociološki opus – znotraj tega za posamezne tematske usmeritve – od začetka dvajsetih let tega stoletja pa do danes.

Derksova analiza je pokazala, da znotraj delitve na ključna tematska področja, ki so pritegovala pozornost številnih Webrovih interpretov, vprašanjem metode historičnih kulturnih znanosti (epistemologiji družbenih znanosti) – posthumno izdano Webrovo delo »Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre« (Weber, 1968) vsebuje vse njegove prispevke na to temo – pripada, vsaj kar zadeva količino napisanih spisov, eno pomembnejših mest; očitno celo pred takšnimi – lahko bi dejali tipičnimi – weberijanskimi temi kot so religija – družbene spremembe, koncept modernizacije, protestant-

ska etika – »duh« kapitalizma. Ne glede na vse morebitne pomanjkljivosti – na tem mestu je vendarle treba omeniti, da je bil Derksov osnovni cilj ovreči Schoellgenovo tezo o podvojitvi sekundarne literature o Webru v zadnjih petnajstih letih (Schoellgen, 1988) – rezultati takšnih kvantitativnih analiz dokazujejo navzočnost močnega spoznavnega interesa za Webrove ključne koncepte v okviru njegove metodologije družbenih znanosti, pa naj gre za problem vrednotnih predpostavk in objektivnega znanstvenega spoznanja, znanstvenega razumetja in pojasnitve, idealno-tipskih formulacij znanstvenih pojmov, itd.

Ni dvoma, da je poznavanje Webrovih metodoloških reflektiranj pomembno pri razkrivanju oziroma rekonstrukciji njegovega celotnega teoretskega opusa. Vključujejo spoznavno-teoretske nastavke za njegovo analizo družbenih pojavov. V tem kontekstu je zveza med Webrovim učenjem o znanosti (družbena epistemologija) in pojasnjevanjem strukture okcidentalnih družb kar najbolj neposredna. Načelo znanstvene racionalnosti (transparentnost je dosegljiva samo preko selekcije), z vsemi njegovimi posledicami reduciranja objekta spoznanja, je pri Webru uporabljeno pri analizi zahodnih družb. Po nemškem sociološkem klasiku družbena praksa zahodne racionalizacije obstaja v tem, da se oblikujejo institucije, ki prek formalizacije družbenih odnosov (unificirane sistematizacije) omogočajo kalkulacijsko, prav zato racionalno delovanje. Takšen proces naj bi ustvaril zahtevano transparentnost, ki omogoča svobodo individualnega delovanja oziroma odločanja.

Na splošno obstaja konsenz o tem, da se v podstati Webrovih socioloških analiz sodobnih družbenih pojavov bolj ali manj eksplicitno kažejo celo tisti začetni koncepti njegovega metodološkega nazora, ki so v kasnejšem toku njegovega intelektualnega zorenja doživeli dopolnitev ali določeno transformacijo. Drugače je z ocenami o vplivu Webrove epistemologije na razvoj sodobne sociologije oziroma družboslovja na sploh. Močno so si nasprotujoče. Ob množici sekundarne literature o Webru to niti ni presenetljivo.¹

V pristopih Webrovega učenja o znanosti je zaznati elemente eklektičnosti. K temu, da se dokaj neobveznemu in poljubnemu črpanju iz zapuščine Webrovih metodoloških idej – služili so bolj za utemeljevanje lastnih apriorizmov – ni izognil celo »cen najbolj doslednih eksegetov Webra« (G. Wagner/H. Zipprian, 1989, str. 4) – je prispeval tudi fragmentarni značaj knjige »Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre«. Fragmentarnost posthumno izdane Webrove zbirke metodoloških prispevkov torej močno korespondira s heterogenostjo sekundarne literature o tej tematiki. Prav zato številni avtorji govorijo bodisi o zgolj nominalnem vplivu Webra na njegove sociološke naslednike, kar naj bi pomenilo, da se ti veliko ukvarjajo s posameznimi weberijanskimi metodološkimi koncepti, vendar brez njihovega izvirnega razumetja (G. Wagner/H. Zipprian, 1989), bodisi o odsotnosti kakršnegakoli pomembnega vpliva na vodilne sociološke šole (F. Tenbruck, 1986). (Pri tem je zanimivo, da do takšnih sklepov praviloma prihajajo ravno tisti avtorji, kateri po zavrnitvi vseh predhodnih tolmačenj Webrovega metodološkega prispevka k sodobnemu družboslovju skušajo postreči s svojim »izvirnim« vedenjem, pri tem pa se vedno znova zapletajo v ostre teoretske spore.)

Soočamo se z nasprotujočimi ali že kar izključujočimi ocenami o tem, v kolikšni meri je sodobna znanstvena sociološka praksa posegla po Webrovem kategorialnem aparatu v okviru njegovih metodoloških nazorov. Po mnenju Rainerja Prewa, ki je konec sedemdesetih let napisal izredno obsežno delo o Webrovem programu znanosti, kljub navzočnosti imena in dela omenjenega klasika v socioloških učnih programih zahodnoevropskih univerz, ne moremo govoriti o aktivnem involviranju njegove kategorialne apa-

rature v sociološko raziskovalno prakso. Razlogi za to naj bi bili tudi v tem, da je že v začetku dvajsetih let, ko se je pravzaprav šele začelo obdobje teoretskega soočanja z Webrovo »filozofijo« družbenih znanosti, sociologija kot veda ubrala dve nasprotujoči si poti, znotraj katerih je bilo danih malo možnosti za uvajanje weberijanskega kategorialnega aparata; pojmovno deficitarni anketni sociološki empiriji naj bi se kot nasprotje postavljale ravno tako neadekvatne pojmovno izpraznjene velike sociološke »sinteze«. Izjemo za tiste čase bi morda predstavljalo delo Talcota Parsonsa, »... kateremu ne moremo odreči, da je Webrovim metodološkim delom v času svojega intenzivnega študija v Heidelbergu za takrat in tam prevladujoče sociološke preference namenil izjemno pozornost in nekaj od tega ohranil v kasneje izdani 'Structure of Social Action' in končno – kar zadeva vprašanje ranga kategorialnih formulacij – vnovčil v strukturalno funkcionalni teoriji« (R. Prewo, 1979, str. 19).

V nasprotju s Prewom ravno tako znani preučevalec Webrovega teoretskega dela Wolfgang Mommsen, najbrž (upravičeno) navdušen nad daljnosežnostjo celote Webrovih zaključkov o genezi in strukturi okcidentalnih družb, katerih veljavnost sega vse v današnji čas, izraža prepričanje, da so tudi metodološki koncepti, tako v okviru sodobne sociološke kot sodobne zgodovinske raziskovalne prakse, naleteli na plodna tla. Webrove refleksije o teoretskih temeljih družboslovnega in historičnega raziskovanja naj bi namreč danes dobile z odpiranjem historiografije drugim znanstvenim specialnostim in ponovnim odkrivanjem zgodovinskih dimenzij pri sociologih oziroma družboslovcih enkratno možnost za restitucijo, četudi »... v posameznih elementih njegove filozofsko-logične dedukcije ne ustrezajo več današnjim merilom« (W. Mommsen, 1982).²

II. Intelktualni izvori Webrove epistemologije

Kolikor govorimo o intelektualnem izvoru Webrovega metodološkega nazora, potem historizmu, miselni struji, ki je dala odločilni pečat wilhilijemski epohi v Nemčiji, pripada odločujoče mesto. Kljub temu, da historizem kot široko duhovno gibanje z različnimi teoretskimi strujanji konec devetnajstega stoletja ne predstavlja nikakršnega enotnega nazorskega programa, pa ga lahko ravno v kontekstu razumevanja vloge in narave Webrove epistemologije izvedemo na skupni imenovalec: predstavlja antipod klasičnemu razsvetlenskemu idealu racionalnosti. Že v hegelijanski varianti historizma naznačena ločitev dveh območij stvarnosti, narave in zgodovine, naj bi bila v Diltheyem in južnonemškimi neokantovstvom dokončno izpeljana. Spoznavnoteoretski spor, ki je nastal v tem duhovnem okolju, je dokončno pripeljal do odprave nekakšne neproblematične enotnosti narave in zgodovine, s tem pa tudi univerzalnega merila resničnosti znanosti. Dvom v možnosti odkrivanja nujnih zgodovinskih zakonitosti je vodil k postuliranju duhovnih znanosti (Geistwissenschaften) kot idiografskih znanosti. Znanstvena in filozofska refleksija, ki so jo utemeljevali kot kritiko klasičnega razsvetlenskega ideala absolutnega uma, se je zavedala svojih lastnih omejitev. Tudi Webrova epistemologija družbenih znanosti temelji na tezi o partikularnosti znanstvenega védenja. Ne zapade, kot bomo skušali v nadaljevanju vsaj deloma pokazati, niti v radikalno zavračanje ideje znanstvene racionalnosti niti v vero o njeni absolutni moči. Idejo znanstvene racionalnosti vzpostavlja na novih temeljih. V tej luči – uporabimo Wagner/Ziprianovo terminologijo – ne predstavlja zgolj »historičnega razsvetljenstva«, temveč dejanski »protirazsvetlenski historizem« (G. Wagner/H. Ziprian, 1989).

Webrov metodološki nazor temelji na premisah, ki so v tesni zvezi z argumenti, kakršne je v svoji filozofiji znanosti podal nemški neokantovec Heinrich Rickert. V okviru tematizacije razmerja Rickert-Weber je smiselno izhajati iz naslednjih predpostavk:

- 1) Weber je zasnoval centralni problem svoje epistemologije (»objektivnost« družbenih oziroma zgodovinskih znanosti) na temelju premis, ki so identične Rickertovim;
- 2) Rickertova rešitev tega problema – lotil se ga je pred Webrom – ni bila prepričljiva;
- 3) Weber ni preprosto sprejel Rickertovih rešitev, kar ne pomeni, da jih ni uporabil kot temeljno vodilo pri oblikovanju lastnih rešitev (odpirale so novo obzorje / nove možnosti), tuje pa mu je bilo tudi eklektično »cefranje« morebitnih njemu všečnih vsebin neokantovskih filozofemov (to usodo je pozneje, kot smo že opozorili, s strani številnih interpretov doživelo njegovo lastno metodološko delo);
- 4) Weber se je pri razvijanju lastnega koncepta »objektivnosti« v posameznih točkah odmaknil od Rickerta celo do stopnje nasprotovanja.

Zadnja izmed štirih »hevrističnih« predpostavk, ki bi jih morali upoštevati v okviru strategije raziskovanja izvorov Webrovih znanstvenih pogledov, ne more biti kar preprosto v oporo tezi o domnevni filozofski »neobremenjenosti« njegove metodologije družbenih znanosti. Kot vztrajni zagovornik teze o neodvisnosti nastanka Webrove metodologije od filozofskih (spoznavnoteoretskih) diskusij tistega časa nastopa F. H. Tenbruck. Že konec petdesetih let je vehementno zavračal možnost, da naj bi Webrovi metodološki koncepti nastali pod vplivom neokantovstva oziroma katerekoli druge filozofske šole (F. H. Tenbruck, 1959). V enem novejših prispevkov na to temo ne odstopa kaj dosti od svojih ocen izpred treh desetletij. Sklicujoč se na Webrovo misel iz »Wissenschaftslehre«, da »... se znanosti in njihove metode legitimirajo samo prek izpostavljanja in razreševanja dejanskih problemov, pri tem pa niso nikoli odločilno udeležene spoznavnoteoretske presoje« (M. Weber, 1968, str. 217), dela dokaj preprost sklep o odsotnosti njegovega širšega spoznavno-teoretskega interesa, ko gre za vprašanja metodologije. Vsa Webrova prizadevanja naj bi bila po Tenbrucku – ponekod v Wissenschaftslehre bomo sicer res naleteli, že kar v duhu kasnejše kuhinjske terminologije, na opredelitve »sprememba zornega kota«, »revizija logične forme«, vendar nikoli ne v kontekstu dokazovanja afilozofičnosti lastnega znanstvenega početja – podrejena eksplikaciji ideje »znanosti o resničnosti« (»Wirklichkeitswissenschaft«) kot ključnemu metodološkemu fundamentu sociološkega védenja (f. H. Tenbruck, 1986).

Ne samo izbor problemov in teoretsko-metodološki nastavki za njihovo reševanje v »Wissenschaftslehre«, tudi nekateri »eksterni«, zato nič manj prepričljivi dokazi, spodbijajo teze, ki Webrovi metodologiji odrekajo neokantovsko provenienco. Tu je treba na prvem mestu omeniti Webrova eksplisitna evociranja Rickerta na številnih mestih v »Wissenschaftslehre«³, prav tako pa ne gre zanemariti nekaterih podatkov iz Webrove znanstvene biografije.⁴ Rickertova filozofija znanosti ni vplivala na oblikovanje Webrove epistemologije družbenih oziroma zgodovinskih znanosti samo prek svoje dualne koncepcije tvorjenja znanstvenih kategorij, po kateri se metodi raziskovanja naravoslovnih na eni in družboslovno-zgodovinskih znanosti na drugi strani že izvorno razlikujeta. (Takšna dualnost še ne predpostavlja ontološke različnosti predmetov raziskovanja – oba tipa znanstvenega spoznanja se soočata z netransparentno, intenzivno in ekstenzivno neskončno mnogodimenzionalnostjo objektivnega sveta.) Vplivala je kot spoznavna teorija v celoti. Ta –

prikazano na najbolj strnjen (s tem poenostavljen) način – vsebuje naslednje temeljne premise (G. Oakes, 1988):

- 1) sheme ločevanja na dve kognitivni stopnji, v okviru katerih so pred-predikativnim vsebinam (elementom nerazvitega toka čutne percepcije) pripisane »kategorialne« oziroma »konstitutivne« forme (na ta način se spreminjajo v empirično »realnost«, konstituirajo se kot »dejstva«), celoti dejstev pa »metodološke« forme (podvržene so znanstvenemu »formiranju pojmov«);
- 2) vrednotne opredeljenosti katerekoli človekove spoznavne aktivnosti (spoznavni interes znanosti izhaja iz vrednote resnice);
- 3) selekcije in redukcije v spoznavanju ekstenzivne (kvantitativne) in intenzivne (kvalitativne) neskončnosti konkretne empirične realnosti po poti dveh ločenih tipov raziskovanja; generalizirajočih abstrakcij (razkrivanje skupnih značilnosti pojava) in individualizirajočih abstrakcij (razkrivanje nepovnljivih oziroma edinstvenih značilnosti pojava);
- 4) izenačevanja metode formiranja znanstvenih pojmov s takšnimi postopki generalizirajočih in individualizirajočih abstrakcij nasploh (formiranje kake znanstvene kategorije je stvar odločitve, ali naj bi posamezno dejstvo bilo del znanstvenega vedenja ali ne, ne zadeva pa konstitucije tega dejstva), pri čemer se prvi aplicirajo na naravoslovne znanosti (raziskovanje pojava »prirode«), drugi na historične znanosti (raziskovanje pojava »kulture«);
- 5) vloga načela »vrednotne relevantnosti« v metodoloških postopkih individualizirajočega oziroma historičnega koncipiranja znanstvenih kategorij.

III. Webrov koncept znanstvene objektivnosti v luči klasične epistemološke dileme

V Webrovem »Wissenschaftslehre« eno osrednjih mest zavzema obravnavna problema objektivnosti historičnega oziroma družboslovnega spoznanja. Weber je tu svojo epistemološko argumentacijo oprl na neokantovsko teorijo spoznanja. Vprašanje, ki se zastavlja v zvezi s tem, pa je naslednje: ali je Weber ob nedvoumnem sprejetju Rickertovega koncepta bifurkacije spoznavnega interesa znanosti (individualizirajoče in posplošujoče znanosti), sledil tudi njegovemu kriteriju resničnosti znanstvenega vedenja? Omenjena dilema se umešča v okvir klasične epistemološke problematike konteksta odkritja in konteksta upravičevanja znanosti. V sodobnih socioloških preučevanjih Webrove teorije je bilo to vprašanje bolj kot ne zanemarjeno. Četudi se nanaša na ključne koncepte v Wissenschaftslehre, tudi na znano tezo o vrednotni nevtralnosti znanstvenih sodb.⁵

Velik del Rickertove argumentacije je bil posvečen določitvi kriterija veljavnosti spoznavnega interesa znanosti. V okviru njegovega gnoseološkega aksioma o prioriteti formalnega pred vsebinskim v spoznavnem aktu – znanost predstavlja zgolj aplikacijo metode oblikovanja konceptov glede na celoto empirične realitete, kar pomeni, da se bitnost predmetov znanstvenega preučevanja ne predpostavlja v naprej, temveč za nazaj – se kriterij veljavnosti spoznavnega interesa ne more izvajati iz predmeta spoznanja. Kriterij veljavnosti spoznanja pri Rickertu tudi ni posredovan prek subjekta spoznanja, kar kaže, da se je hotel izogniti strogemu decisionističnemu spoznavnofilozofskemu nazoru (Historischer Woerterbuch der Philosophie, 1972, str. 159–162). Kriterij veljavnosti spoznavnega interesa (objektivnost znanstvenega vedenja) opredeljuje zgolj in samo predpostavljeni sistem vrednot. Predpogoj pripoznanja predmeta znanstvenega raziskovanja je, da se objektivna stvarnost nanaša na občeveljavne vrednote.

Max Weber ni sledil Rickertovi predpostavki, po kateri je objektivnost znanstvenega spoznanja odvisna od absolutne veljavnosti objektivnega vrednotnega sistema. S tem tudi ni vstopil v območje sholastične metafizike vrednot, ki je sicer Rickerta vedno bolj oddaljevala od njegovega začetnega transcendentnega učenja o tvorjenju (dveh tipov) znanstvenih kategorij.⁶

Ugotovitev o Webrovem dvomu o nekakšnem transcendentnem objektivnem sistemu vrednot, ki usmerja znanstveno spoznanje, ob sicer njegovem nedvoumнем povezovanju vrednotnih predpostavk s kategorijo objektivne resnice v historičnih in družbenih znanostih⁷ navaja k vprašanju, ali je s tem, ko se je na tej točki oddaljil od Rickerta, pri njem odsotna tudi rešitev kriterija veljavnosti znanosti. Kakega enoznačnega odgovora ni. Če bomo na eni strani naleteli na ocene tolmačev Webrove epistemologije znanosti, da je meja med kontekstom upravičevanja in kontekstom odkritja znanosti pri njem pravzaprav že zabrisana in da se njegova metodologija naslanja na filozofsko antropologijo človeka kot kulturnega bitja – znotraj te interpretacijske »optike« naj bi *diferentia specifica* Webra nasproti Rickertu bila v tem, da je svoj znanstveni interes usmeril od vprašanja »kaj je tisto, kar upravičuje, da je neko dejstvo vredno spoznavanja?« k vprašanju »kaj pojasnjuje vključenost posameznega dejstva v posamezno vrsto znanosti?« (T. Burger, 1988/89) –, bomo na drugi strani naleteli na izredno zanimiva dokazovanja o tem, da se je Weber s formalističnim pojmom znanosti izognil klasičnemu (vsebinskemu) opredeljevanju kriterija veljavnosti znanosti in se v tej točki približal matematičnemu formalizmu Russla oziroma Carnapa (G. Wagner/H. Zipprian, 1989). Kot temeljni razlog se navaja Webrova nepripravljenost, da bi sledil Rickertovemu »žrtvovanju intelekta« (na račun metafizičnega sistema vrednot) in spoznanju (doseženem ravno s pomočjo tega istega neokantizma) o historično subjektivni spremenljivosti spoznavnih interesov.

Zanimivo je, da Wagner in Zipprian Webrov »epistemološki formalizem« dokazujeta na podlagi njegovih izvajanj o vrednotno nevtralnih sodbah (iz predavanja »Znanost kot poklic«); v zavesti njegovih sodobnikov in naslednikov so ta izvajanja fungirala v prvi vrsti kot poziv k ločitvi dveh heterogenih sfer (znanost – politika), dejansko pa naj bi implicirala zahtevo po odpravi sleherne vsebinske opredelitve sistema vrednot, ki ima sicer pri formuliranju in eksplanaciji družboslovnih kategorij konstitutivno vlogo. »Šele v luči te epistemološke kvalitete, ki je interno povezana s postulatом vrednotno nevtralne sodbe, doseže Webrovo vztrajanje pri treznosti, realnosti, predvsem pa intelektualni poštenosti svoj metodološki smisel, ustvari namreč distanco, ki v takem nihilističnem času spredstavlja edini legitimni način uporabe pojma objektivnosti. Weber je dojemal instrument tega distanciranja kot čisto formalni mehanizem.« (G. Wagner/H. Zipprian, 1989, str. 11)

Znotraj takšnega razumevanja Webrovih spoznavno-teoretskih predpostavk se še na bolj izostren način vzpostavlja razlika med njim in epistemologijo klasične sociologije vedenja, ki izhaja v svoji ekstremni različici (celo) iz predpostavke o ekonomskih in razrednih interesih kot temeljnem merilu veljavnosti znanstvene resnice. Temu problemu bomo nekaj pozornosti namenili čisto na koncu našega razpravljanja, ko bomo skušali odgovoriti, ali je mogoče govoriti o (posrednem) vplivu Webrove metodologije na sodobno sociologijo znanstvenega vedenja. Še prej smo dolžni nekaj dodatnih pojasnil o Webrovem konceptu objektivnosti družbeno-historičnega spoznanja.

IV. Webrov partikularni znanstveni racionalizem

Weber je, kot smo že dejali, zastopal idejo partikularnega znanstvenega racionalizma. Bil je zoper klasično razsvetljsko dogmo absolutnega uma. Ravno zato, da bi lahko ohranil zmožnost znanstvenega uma za doseganje resnice, je omejil njegovo območje veljavnosti. Ne glede na to, kako se je ta njegov epistemološki diskurz – pač na način apriornih (dis)kvalifikacij – skušal označiti (npr.: instrumentalizacija znanstvenega uma, iracionalna podstat kategorije, znanstvena resnica, itd.), pa je bil Weber glede tega zelo jasen: ker je objektivnost znanstvenega vedenja utemeljena na kategorialni diskurzivnosti, je napačno pričakovanje, da bo znanost, tako kot nekoč svetovne religije, uravnavala življenje modernega človeka prek univerzalnega osmišljanja sveta. Moderna ideja racionalnosti ni enaka klasični razsvetljski veri v znanost kot tolmača univerzalnega smisla sveta. »Znanost je danes strokovno merljiv 'poklic' v vlogi premišljevalca samega sebe in spoznanja realnih odnosov, ne pa lek ali miloščina razodetja preroka ali modreca o smislu sveta – to je praviloma neizbežna danost našega zgodovinskega položaja, iz katerega, kolikor želimo ostati zvesti samemu sebi, ne moremo ubežati.« (M. Weber, 1968, str. 609).

Pri Webru jasno razpoznavna navezanost na idejo t. i. partikularnega znanstvenega racionalizma še ne pomeni, da je v katerikoli sestavini svojega epistemološkega programa družbenega znanstvenega vedenja zdrsnil v območje skrajnih intuicionističnih relativizmov dylthijevega tipa (kar v okviru tedanjega historizma, ki je svojo legitimnost črpal v prvi vrsti iz en bloc kritike razsvetljskega racionalizma, morda niti ne bi bilo presenetljivo). Na tem mestu iz celote »Wissenschaftslehre« ne moremo izločiti vseh tistih mest Webrove argumentacije, ki potrjujejo našo oceno. Dejstvo pa je, da je Weber s svojim konceptom družbenih (historičnih) znanosti kot vrednotno orientiranih znanosti o resničnosti v tedanjem spoznavnoteoretskem sporu med vulgarnim pozitivizmom in naivnim intuitivizmom zavzel svoje lastno – lahko bi rekli celo posredniško – stališče. Četudi se je opredelil za historizem in zoper vsiljevanje hevrističnih in metodoloških pravil naravoslovnih znanosti v t. i. duhovne znanosti (Geisteswissenschaften), ni nikoli odrekel pomena logično-diskurzivnem sklepanju tako prvih kot drugih. V načelu pri obeh nastopa isti pojmovno-logični in izkustveno-metodološki instrumentarij. Takšna Webrova teoretska pozicija je nazorno razvidna iz vrste in strukture njegove metode »razumevanja« (»Verstehen«) oziroma »razlage« (»Deutung«). Metoda razumevanja za Webra ni bila nikoli zgolj hevristična tehnika, temveč metoda, ki naj bi dopolnjevala vzročne eksplanacije (in obratno). »Že to kaže, da – v nasprotju z Gottlovo predpostavko (Weber se je soočal z Gottlovim in Simmlovim neadekvatnim definiranjem historične metode razumevanja; op. F. M.) – 'razlaga' nikakor ne more biti zamišljena kot tista, ki je nastala izključno po poti 'objektivizacije' čiste nazornosti in enostavnega posnemanja ... temveč prek uporabe neprestanega izkustvenega »nadzora« po logičnem vzoru naravoslovnih hipotez.« (M. Weber, 1968, str. 102)

Vendar če je Weber zavračal vse intuicionistično obarvane kategorije »razumevanja« (npr. podoživljanje kot osnova vsega spoznanja), to ne pomeni, da je temu (pravilno definiranemu) »organonu« družboslovnega in historičnega raziskovanja pripisal v odnosu do nomoloških eksplanacij podrejeno vlogo. Obe metodi sta enako pomembni, saj sta komplementarni. Nasploh je bil v okviru Webrove geneze metodoloških nazorov metodi razumevanja vedno bolj odvzet njen morebitni »subjektivistično-intuicionistični« izvor.

Našla je nekakšno naravno pot v kategorijo »idealnega tipa«; po formuliranju in aplikaciji kategorije »idealni tip« (analiza oziroma taksonomija posameznih družbenih pojavov z različnim zgodovinskim izvorom) je Weber danes še posebno znan v sociološki strokovni javnosti. O tej razsežnosti Webrovega ustvarjanja na področju družboslovne epistemologije tu ne bomo razpravljali (o logični strukturi in specifični hevristični funkciji »idealnega tipa« je napisana obsežna literatura), omenimo naj samo to, da je bil dosežen instrument za trajnejše povezovanje nomotetike in idiografike znanstvenega vedenja.

V zaključku se nam zdi potrebno zavrtniti stališča, po katerih naj bi Webrova epistemologija imela neposredni vpliv na oblikovanje klasične (meinhemske) sociologije znanja.⁸

Klasična sociologija znanja se je prek svojih eminentnih predstavnikov (Meinheim, Scheler, Lukacs) polemično soočala predvsem z weberijansko tezo o vrednotno nevtralnih znanstvenih sodbah v že običajnem diskurzu razmerjevanja heterogenih družbenih sfer, ni pa, razen Alexandra von Scheltinga, črpala iz Webrovega substancionalnega metodološkega nazora. To ne pomeni, da ni izredno zanimivih vzporednic med pristopi – označimo jih kot metodološki internalizem – sodobne sociologije znanstvenega vedenja⁹ in Webrovo metodologijo raziskovanja svetovnih religij¹⁰. V tem kontekstu je potem razumljivejše vzporejanje Kuhnovega pristopa v sodobni sociologiji znanosti in Webrovega pristopa v sociologiji religije s strani enega najpomembnejših sodobnih meta-teoretikov znanosti Wolfganga Stegmullerja (W. Stegmuller, 1986). Drznili bi si zato čisto na koncu postaviti trditev, da o Webrovi metodologiji družbenih znanosti tudi sodobna teorija znanosti še ni rekla zadnje besede.

OPOMBE

- 1 Interpretacije Webra imajo nekakšen lasten zgodovinski tok. Ukvarjanje z njegovim delom se je začelo v Nemčiji, po izdaji nekaterih posthumnih zbirk v začetku dvajsetih let. Potem je našlo njegove prve posrednike v tujini (B. Croce, R. Aron, H. Otsuka, T. A. Frank, H. Knight, itd.), spodbudili so ga nemški znanstveniki – emigranati v času nacističnega režima (med drugimi H. M. Gerth, A. Salomen, R. Bendix), vstopilo s T. Personsom v repertoar ameriške sociologije, od tod vzbudilo največje zanimanje v sociološki strokovni javnosti po svetu in svojo renesanso na nemških tleh ponovno doživelo po drugi svetovni vojni (H. Folt, 1981; H. Derks, 1989; O. Rammstadt, 1988).
- 2 Max Weber je začel svojo pot v znanost kot zgodovinar prava in socialni historik antičnega sveta. V sodobnih socioloških preučevanjih se premalo upošteva njegova dolgoletna zavezanost metodološkemu problemu historične znanosti. Celo »Protestantska etika in duh kapitalizma«, prav gotovo njegovo najbolj znano delo na področju sociologije, je v prvi vrsti zasledovalo historiografske cilje. Iz tega razloga je smiselno govoriti tudi o intelektualnem obdobju Webra kot kulturnega historika (prvi dve desetletji njegove znanstvene kariere). Nasploh bi mu lahko pridali oznako »historični sociolog«, saj tudi v poznejših, bolj sociološko naravnanih spisih vseskozi vključuje historično dimenzijo. Četudi je res, da zaradi sistematičnejše konceptualizacije temeljnih znanstvenih kategorij historična dimenzija stopi nekoliko bolj v ozadje. Obstajajo pa očitna nasprotujoča si mnenja o tem, ali modifikacije v njegovi metodi idealnih tipov najbolj evidentno predstavljajo postopni premik njegovega spoznavnega interesa od kulturno-historičnih k sistematično sociološkim analizam (F. H. Tenbruck, 1986; G. Wagner/H. Zipprian, 1987; F. H. Tenbruck, 1987).
- 3 Na mestu, kjer je Weber utemeljeval svoj program »objektivnosti« socialno-znanstvenega in socialno-političnega procesa spoznavanja, je Rickertu pripisal mesto pomembne miselne avtoritete: »Kdor pozna dela modernih logikov – naj omenim samo Windelbanda, Simmla in za naše smotre zlasti Heinricha Rickerta – bo takoj opazil, da se v vsak bistvenem navezujemo samo nanje.« (M. Weber, 1968, str. 146).

- Podobno je Weber na nekem drugem mestu (Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik) zelo natančno navajal poglavja iz Rickertovih »Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung«, v okviru katerih je dobil nastavke za definicijo pojma »Kulturlebens«. (M. Weber, 1968, str. 343). Lahko bi našli še vrsto drugih mest, kjer se je Weber (ne dogmatsko) skliceval na Rickertovo filozofijo.
- 4 Weber je začel šele v Freiburgu, kjer je Rickert učil filozofijo, temeljito preučevati spoznavno-teoretsko delo neokantovstva, zlasti temeljne Rickertove spise. Prej se je zanimal samo za pravno-zgodovinske, ekonomsko-zgodovinske in statistične teme (H. Rickert, 1963).
 - 5 Misel o vrednotni nevtralnosti znanstvenih sodb iz Webrovega znanega predavanja o znanosti kot poklicu je bila v prvi vrsti obravnavana v luči strogega ločevanja znanosti in politike, zamarnjena pa je bila njena epistemološka konotacija, celo v okviru sporov med kritičnim racionalizmom in kritično teorijo (»Positivismusstreit«), da ne govorimo o prerekanjih med t. i. marksisti in weberijanci. (U. Steinvorth, 1978; W. J. Mommsen, 1974).
 - 6 Rainer Prewo, ki je sicer na temelju svoje analize Rickertovega postulata »presojajoče zaveštni nasploh« že v njegovem učenju o veljavnosti sodb odkril dokazovanje petitio principii, je enako zavrnil Rickertovo prizadevanje, zgradili absolutni sistem vrednot (pravzaprav po vzoru objektivnega idealizma in ne transcendentalnega subjektivizma) kot neuspešno; tudi oziroma predvsem glede na pojem znanstvene resnice (R. Prewo, 1979, str. 41).
 - 7 Po nemškem sociologu družbena stvarnost postane predmet znanstvene analize samo glede na vsakokratni specifični kulturni pomen, zavračal pa je absolutno objektivno danost kulturnih vrednot, s tem tudi vzpostavljenost razmerja med vsakokratnim predmetom raziskovanja in takšnim transcendentnim normativnim sistemom. Med drugim je zapisal: »Z naraščanjem historičnega pomena je v naši praksi dosegla prevlado kombinacija etičnega evolucionizma in historičnega relativizma, ki je skušal odvzeti etičnim normam njihov formalno naravo in jih skozi pritegnitev celote kulturnih vrednot v območje 'nравstvenosti' vsebinsko opredeliti, s tem nacionalni ekonomiji pripisati digniteto 'etične znanosti' na empiričnih temeljih. Kolikor se celoti vseh možnih kulturnih idealov pripiše »nравstvenost«, izhlapi specifična digniteta etičnega imperativa, ne da bi za 'objektivnost' veljavnosti tega ideala karkoli storili... Mnenja smo, da ne more biti naloga izkustvene znanosti nikoli posredovanje zavezujočih norm in idealov, iz katerih bi izvajali recepte za prakso.« (M. Weber, 1968, str. 148–149)
 - 8 O tej domnevni zvezi – brez kakršnihkoli utemeljevanj – govori med drugim tudi Ante Marušić v spremni besedi k srbohrvaškemu prevodu izbranih Webrovih člankov iz »Wissenschaftslehre«. (A. Marušić, 1986, str. 6).
 - 9 S svojim nastopom v sedemdesetih in razmahom v osemdesetih letih se je sociologija znanstvenega vedenja prvič sistematično in natančno usmerila k preučevanju znanstvenega vedenja (analizi tehničnih in strokovnih dejavnosti, sodb in interpretacij naravoslovcev in tehnikov) po vzoru predhodnih socioloških analiz religioznih, filozofskih in političnih nazorov. (K. D. Knorr-Cetina/M. Mulkay, 1983)
 - 10 Po S. N. Eisenstadtu lahko (implicitne) metodološke zametke sociologije znanstvenega vedenja razkrivamo tudi v Webrovi enkratni analizi »socialne psihologije« svetovnih religij. (S. N. Eisenstadt 1987)

LITERATURA

- Burger, T. (1988-89): Weber's Methodology. *Telos*, 78/Winter, str. 150-157.
- Derks, H. (1989): Das Ende eines einmaligen Phaenomens? *Zeitschrift fuer Soziologie*, Jg. 18, Heft 4, str. 282-296.
- Eisenstadt, S. N. (1987): The Classical Sociology of Knowledge and Beyond. *Minerva*, Vol. 25, No. 1-2, str. 77-91.
- Fogt, H. (1981): Max Weber und die Deutsche Soziologie der Weimarer Republik. Aussenseiter oder Gruendvater. *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozielpsychologie*, Sonderheft 23, str. 248-273.
- Historisches Woerterbuch der Philosophie II (1972): *Dezisionismus* Schwabe Verlag, Stuttgart-/Basel, str. 159-162.
- Knorr-Cetina, K. D./Mulkay, M. (1983): Introduction. In: Knorr-Cetina et al (eds), *Science Observed - Perspectives on the Social Study of Science*. London. SAGE Publication.
- Marušić, A. (1986): Predgovor. V: Max Weber, *Metodologija društvenih nauka*. Zagreb. Globus.
- Mommsen, J. W. (1974): Max Weber als Kritiker des Marxismus. *Zeitschrift fuer Soziologie*, Jg. 3, Heft 3.
- Mommsen, J. W. (1982): *Max Weber. Gesellschaft, Politik und Geschichte*. Frankfurt/M. Suhrkamp Verlag.
- Oakes, G. (1988): *Weber and Rickert*. Cambridge. MIT Press.
- Prewo, R. (1979): *Max Webers Wissenschaftsprogramm - Versuch einer methodischen Neuerschliessung*. Frankfurt/M. Suhrkamp Verlag.
- Rammstadt, O. (1988): Wertfreiheit und Konstitution der Soziologie in Deutschland *Zeitschrift fuer Soziologie*, Jg. 17, Heft 4, str. 264-272.
- Rickert, H. (1963): Das Lebensbild Max Webers. In: *Max Weber zum Gedaechtins. Koelnerzeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*, Sonderheft 7, str. 109-116.
- Schoellegen, G. (1988): Auf der Suche nach dem 'Menschentum' - Im Labyrinth der neuern Max-Weger Forschung. *Historische Zeitschrift*, Jg. 246, str. 365-385.
- Steinvorth, U. (1978): Wertfreiheit der Wissenschaften bei Marx, Weber und Adorno. Ein Nachtrag zum Methodenstreit zwischen Kritischen Theorie und Kritisch Rationalismus. *Zeitschrift fuer allgemeine Wissenschaftstheorie*, Band 9, Haft 2, str. 293-307.
- StegmueLLer, W. (1986): *Hauptstroemungen der Gegenwartsphilosophie*. Stuttgart. Alfred Kroenen Verlag.
- Tenbruck, F. H. (1986): Das Werk Max Webers - Methodologie und Sozialwissenschaften. *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*. Jg. 38, Heft 1, str. 13-32.
- Tenbruck, F. H. (1987): Ein Diskussionbeitrag? Erwiderung auf Gerhard Wagner und Heinz Zipprian. *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*, Jg. 39, Heft 1, str. 150-156.
- Tenbruck, F. H. (1959): Die Genesis der Methodologie Max Webers. *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*, Jg. 12, Heft 3, str. 573-630.
- Wagner, G./Zipprian H. (1987): Tenbruck, Weber und die Wirklichkeit. *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*. Jg. 39, Heft 1, str. 132-150.
- Wagner, G./Zipprian H. (1989): Wertfreiheit - Eine Studie zu Max Weber kulturwissenschaftlichem Formalismus.
- Weber, M. (1968): *Gesammelte Aufsaeetze zur Wissenschaftslehre*. Dritte Auflage. Tuebingen. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Verlag.